

A gulágról hazatértek visszaemlékezése mint történeti forrás

VÁRDY HUSZÁR Ágnes

Duquesne University, Pittsburgh, Pennsylvania (USA)

The memoirs of Gulag survivors as historical sources

Az igen hiányos és nehezen elérhető hivatalos iratokon kívül a gulág legfontosabb forrásai közé tartoznak egyrészt a kisszámú magyar tudományos gulág-irodalom, másrészt az előttünk járók által és az általunk készített interjúk, valamint a hazatértek kiadott vagy kiadatlan emlékiratai. Gulág-kutatásunkban, a magyar és nemzetközi tudományos irodalom tanulmányozásán kívül, főleg a hazatértek visszaemlékezéseire támaszkodhatunk, bár tudjuk, az ilyen érzelmekkel teli visszaemlékezések nem lehetnek a gulág megismerésének kizárólagos forrásai, ezekből a kutatóknak ki kell szűrniük a szenvedések és borzalmas élmények okozta torzításokat. Az így nyert kép azonban, szubjektívizmusa ellenére is, sokkal hűebben adja vissza a GULAG-táborok világát, mint akármilyen tudományos irodalom.

Ezek a visszaemlékezések tartalmilag nagyon hasonlítanak, szinte mindegyik ugyanazokat a borzalmakat tárgyalja, természetesen az egyes szerző vagy interjúalany egyéni szemszögéből. A leggyakoribb témák a hódító Vörös Hadsereg magyarországi garázdálkodásai, a gulágra szánt egyének begyűjtése, a politikai elítéltek vallatása és elítélése, a foglyok munkatáborokba szállítása, illetve a szökési próbálkozások és büntetésük, a GULAG-táborok „mindennapi” élete, a rabszolgamunka, a táborokban tapasztalt szovjet erkölcsök és a tábori prostitúció. Gyakran beszélnek a túlélők a köztörvényes rabok politikai foglyok felett gyakorolt uralmáról, a besúgókról és „janicsárokról”, az orvosi kezelésről, sőt a kannibalizmusról is. Állandó téma a gulág Sztálin halálát követő felszámolása, a hazatérés és a sokszor antihumánus fogadtatás a szovjet kommunizmus befolyása alá került Magyarországon.

Ma már több visszaemlékezés nyomtatásban is megjelent, sok interjú vár azonban még feldolgozásra. Nagy Ferenc volt miniszterelnök magyar nők és férfiak tömeges megerőszakolásáról beszélt, s mindez hazájukban történt velük: „A [szovjet] megszállás alapossága teljesen megdöbbentett. A Vörös Hadsereg egységei nemcsak a városokat és az összekötő utakat, de még a kis gazdaságokat és termőföldeket is megszállták. A lakosok állandó rettegésben éltek. Városokban és a falvakban a nők állandóan bujdosnak, hogy elkerüljék támadásaikat. Kegyetlen vörös katonák a nők és [leány] gyermekek tízezreit rabolták el és fertőzték meg nemi betegséggel. Orvos- és orvossághiány, valamint a parasztok természetes szemérmessége következtében a gyógykezelés lehetetlen volt. Kecskemét mellett egy üdültáborot hoztak létre a szovjet hadsereg és rendőrség több mint harmincezer beteg és lábadozó női tagja részére, ebből a táborból az orosz nők bandákba szerveződve rohanták meg éjszakánként a környező falvakat, és rabolták el a férfiakat, akiket olykor több napon át fogvatartottak.”

Leopold József, akit társaival együtt a 4. Ukrán Front és a 27. hadsereg katonai bírósága talált bűnösnek, halálra ítélését, majd húszévi rabszolgamunkáját mesélte el. Nyolcunkat golyó általi halálra, tizenegyünket pedig húsz–húszévi kényszermunkára ítélték. Amikor „felolvasták a neveket egy másodpercig nem is voltam magamnál, mikor állítanak minket a falhoz, mikor veszik el az életünket, mennyi időnk van még hátra, meddig kell élnünk ebben a szorongásban? Csak egymást néztük, s nem hittük el, amit a bíró kinyilvánított. Hogy’ ítélnél el minket, magyarokat egy idegen ország? [Negyvenhét nap elteltével] a Szovjetunió legmagasabb katonai bírósága mindenkit amnesztiában részesített, és a halálbüntetéseket 20–25 éves kényszermunkára változtatták.

Pásztor Piroska visszaemlékezéseiben a málenkij robotosok összeszedésének egyik módját mondta el: „1945. január havában eljöttek értem, hogy menjek a község házára segíteni, dolgozni. Egy félóra múlva közölték, hogy 2 hétre megyünk cukorrépát ásni, üzenjünk haza, hozzanak 2 hétre ennivalót, dunnát, párnát, ruhaneműt, meleg holmit, jó lesz egy kis étel az útra. Hát erre teljes felháborodás volt. Fél óra múlva a szegény édesanyám 3 zsák holmival megjelent az ajtó előtt, de már csak a vasrácsra át tudtunk beszélgetni, egymáshoz sem engedtek. Úgy bántak velünk, mintha valami bűnözők lettünk volna. Pár óra múlva a tiszaluci iskolához érkeztünk, összefagyva, meggémberedve. Ott voltunk néhány napig. Édesapám mindent megtett, hogy segítsen, mindent megpróbált. Eljött oda a parancsnokhoz. Azt mondták, csak testvérrel lehet kicserélni, kimenteni, [de eredménytelenül]. A vonat megindult, már csak annyit láttam, hogy [Édesapámat] a kocsi húzza a havon, de hogy él, vagy hal, arról semmit nem tudhattam. Szegény édesanyám annak következtében, hogy engem elhurcoltak, megbetegedett, kissé elborult az elméje. Édesapám is súlyos beteg volt, visszatérésem után egyetlen hónapig élt még, de legalább mégis találkozhatott velem. Édesanyám 9 évet élt még elborult elmével, olykor-olykor kitisztulva, de soha el nem fogadott gyermekének. Azt mondta, hogy én Oroszországban vagyok, engem csak egy jóakarójának hitt, aki segít rajta.”

Kölley Györgyöt visszaemlékezései ismét Finn-Karéliába vitték: „körülbelül 1900 embert összekötözött kézzel indítottak el marhavagonokban. Ez volt életem legborzalmasabb utazása. A hőmérő állandóan –10 fok körül mozgott, borzasztóan fáztunk, és szinte teljesen védtelenek voltunk. Egy vagonba 180 személyt tereltek be, és amikor megérkeztünk utunk céljához, Finn-Karéliába, átlagban 100–130-an voltak még életben. A hullák összeszedése úgy történt, hogy mikor a vonat megállt és beadták az ételmezt, az őr bekialtott, hogy „van-e halott?” Ha azt feleltük „da”, bejött. A testet a drótból vágott kis ajtóhoz kellett tolnunk. Ő kihúzta és kidobta a hóra. Medvezsegerszékbe, Finn-Karéliába érkeztünk meg, Leningrádtól kb. 120 kilométerre, útközben 800 ember halt meg, és a többiek is nagyon leromlott állapotban voltak.”

Bien György Vlagyivosztoktól Magadánig a Félix Dzerzsinszkij nevű „halálhajón” érkezett Kolumbiára. „Ötös sorban egy falétrán kellett lemászni a hajó rakodóterébe, amelynek padlózata olajos vaslemezekből állt. Minél több rabot zsúfoltak be, annál melegebb és füledtebb lett a levegő. Mivel a tenger vize jég hideg volt, a pára azonnal lecsapódott a hajó vaslemez falain. Ez a fagyos lé elkezdett folyni a padlón, ezért mindenünk nedves lett. A hajó belsejében kimondhatatlan hőség uralkodott, úgy hogy csak kis, rongyos, piszkos gatyában gubbasztottunk nedves rongyainkon. Az étkezés fekete kenyérből és sós halból állt. Víz nem volt. Néha leadtak egy vödörrel, de a rablók azt azonnal elvették. A szomjúság örületig gyötör. Össze kellett szednem minden megmaradt erőmet, hogy felmászjak a falétrán. Mivel lent a nagy hőségtől csak egy kis gatyában voltam, ahogy felértem a fedélzetre, a süvöltő hideg szél megcsapta izzadt testemet. A WC körül a jég csupa vizeletes és piszkos volt. Testem már nem bírta ezt a megpróbáltatást és elvesztettem eszméletemet. Nem tudom meddig feküdtem a jeges, piszkos padlón, de amikor felocsúdtam két géppisztolyos katona rugdalgatott. Megérkezvén, egy hosszú fadestán kellett a partra mennünk. Mindent hó borított. Egyszerre az egész szállítmány nekiesett a hónak és ette, szürcsölte, habzsolta a piszkos hólevet. Elfelejtettem, hogy milyen hideg van és én is, mint az őrült ettem a havat.”

A Szőregi Bélával készült interjú a tábori viszonyokat tárta elénk. „Mikor mi kiérkeztünk, már volt ott egy csomó fogoly, akik a mi viszonyainkra akkor azt mondták, hogy csak ne panaszkodjunk, most már pazar viszonyok vannak. Ha egyszer majd valaki ásatásokat fog végezni ezen a vidéken, csodálkozni fog a rengeteg csontvázon, amit itt találhat. 1942-ben a híres sztálingrádi csata után körülbelül 30 ezer embert hoztak ide az oroszok, javarészüket ott pusztult el. Volt velünk a régiek között 90-92 magyarországi zsidó. Ezek a szerencsétlen emberek körülbelül ezren érkeztek ide, mint munkaszolgálatosok estek fogságba, de nem tettek velük semmi kivételt, még embertelenebb viszonyok közé kerültek, mint előzőleg voltak. Ketten láb nélkül voltak, lefagyott lábukat egyszerűen levágták. A tábor korábban partizánokat kiképző tábor volt, tulajdonképpen nem más, mint egy erdő, melyben elhagyatott vermeteket találtak. Ide hajtották be a hadifoglyokat. Az erdei vágásokon álltak az őrök. Aki oda kilépett, azt egyszerűen lelőtték. Drótkerítés nem volt. Hozzá kell venni a –30C°-os hideget.”

Adorján Sándor megdöbbenő visszaemlékezései a szökevények körében megjelent kannibalizmust tárta fel.

„Az egyik délutánon, hirtelen az egész tábor felbolydult, futkosó fegyőrök zavartak mindenkit ki az udvarra. A kapunál –idegen őrk között – egy szakálás képű, rongyos ruhás rab ácsorgott, aki a parancsnok intésére a lábánál heverő zsákból egy szőrös emberfejet húzott ki s azt a hajánál fogva felemelte, hogy mindenki jól láthassa. Lassan, fáradt hangon elmondta, hogy’ szöktek meg együtt a barátjával (a fej gazdájával). A tajgába vették be magukat, ahol rájuk szakadt előbb az ősz, majd a tél. Tavasszal majd továbbmennek, reménykedtek. Csináltak egy földalatti kunyhót, de elkövetkeztek az éhezés napjai. Már három napja éhezünk, vagy lehet, hogy több volt, folytatta, mikor éjjel váratlan felriadtam. A maró éhség nem hagyott nyugodni. Mind többször és többször villant az agyamba, hogy Miska talán meg akar ölni, hogy tőlem megszabaduljon, vagy, hogy meg is egyen. Talán egyikőnk úgy ki tudná húzni tavaszig. Miért ne én? Felugrottam, ő is ébren volt, felugrott, én a fejszét, ő meg az ásót kapta fel és megindult köztünk a harc életre-halálra. Én gyorsabb voltam.» Végül kijött az erdőből és feladta magát. Vallatni kezdték a barátja felől, azt állította, hogy Miska más irányba ment. Őrei kivitték a helyszínre, és ott találták meg a fejet. Most azután – büntetésből – táborról-táborra viszik, és mindenhol el kell mondania a történetet.”

Szloboda Máriának három hónapos volt a gyermeke, amikor 1945. október 20-án tizenhárom kisgyerekes asszonnal együtt elindították a gulágra. „Az úton hideg volt. Ott már leesett a hó. A pelenkázás úgy ment, az egyik rongyot kivettük alóluk, a másikat betettük, mosás nélkül, ahogy megszáradt. Didergettünk, takargattuk őket. Se mosni, se fürdetni egyáltalán nem tudtunk. Téptük széjjel, amink még volt, hogy a hideg vagonban ne legyenek nedves pelenkában. Közben hol ettünk, hol nem. Valameddig tartott abból, amit az oroszok adtak, aztán az éhezéstől elapadt az asszonyok teje. Egyre kevesebb lett, sorvadtak a gyermekek. Egyik anya segített a másiknak, egyedül nem tudott volna senki boldogulni. . Az asszonyok teje végképp elapadt, a gyerekek egymás után haltak éhen. Nekünk is majd megszakadt a szívünk, amikor egy-egy kis halottat kidobtak a hóra a sínek mellé. Volt anya, aki lefeküdt, mint egy darab fa, a másik mereven nézett maga elé egy sarokba húzódva, a harmadik ordított, amikor kivette az őt a karjaiból a halott gyermeket. Utána akart ugrani, de visszalökték. A tizenhárom gyerekből végül kettő maradt élve.

Egy fiatal nő Magyarországra való visszatérését mesélte el.

„Alig szálltunk ki a vagonokból Debrecenben, közölték velünk, hogy tartsuk a szánkat, semmiről sem beszélhetünk, ami velünk történt, mert könnyen visszakerülhetünk oda, ahonnan jöttünk. Így fogadott bennünket az oly sokszor megsiratott hazánk, amely először eladott, elárult, majd megbélyegzett minket. Negyven évig titkolni kellett múltunkat, a karrierista, szolgálalkú honfitársaink miatt. Az önéletrajzomba sosem mertem beírni, hogy hol voltam. 1947. július 26-án a Donbasz (Donyeci szénmedence) egyik bányájában bányászerezcsétlenség ért. A csille térden felül leszakította lábamat. 1947 novemberében jöttem haza, a mankóimat még a kenyérfejadagomból csináltattam a táborban. Megérkezésem után behívtak a Szerencsi Közjegyzői Hivatalba, a járási közjegyző, bizonyos Csendes úr, és egy tisztiorvos volt jelen a rokkantsági fokom megállapításánál. A szüleimet kiküldték a helyiségből. Rokkantsági fokozatként 95 százalékot állapítottak meg. Nem értettem mit jelent ez, és megkérdeztem, miért nem száz százalékot? Csendes úr közölte velem, hogy ha én száz százalékot kapnék, hogyan minősítenék azt, akinek egy lába sincs? Ezután havonta 27, később 42, majd 62 Ft-ot kaptam, de ezt is megvonták tőlem, mert a fizetésem meghaladta a 300 forintot. Több kérvénnyel fordultam a Kádár-titkársághoz, elutasító választ kaptam. Az volt az értelme, hogy Magyarországnak nem volt női katonája, tehát engem nem illet meg semmiféle segély.”

A gulág tudományos feldolgozása még kezdeti stádiumban van, s ez többszörösen vonatkozik a magyarok gulág-élményeire, hiszen a szovjet megszállás idején, 1945–1990 között erről a témáról senki sem beszélhetett, és nem is írhatott. Legalább két nemzedék született és nőtt fel Magyarországon anélkül, hogy bármit hallottak volna a kegyetlen szovjet intézményről, amely sok tízmillió ártatlan embert meggyötört, és sok millió ember halálát okozta. Még történészek is vannak, akik alig hallottak valamit a gulágról, s még 20 évvel a rendszerváltás után is kevesen foglalkoznak a témával.

Többen tagadják a gulág mint terrorintézmény létét, van, aki szerint a gulág nem is volt olyan rossz, és oda például magyar nőket sohasem deportáltak. Mások, nemcsak hogy nem hallottak róla, hanem még össze is tévesztik a “gulágot” a “kulákkal”. Vannak olyanok is, akik rossz néven veszik, ha valaki a gulágot kutatja, szerintük ugyanis, Hitler bűneivel ellentétben, a Sztálinéit egyszerűen el kell felejteni.

A gulág, mint terrorszervezet mibenlétét a gulágra deportált, életben maradt és hazakerült áldozatok visszaemlékezései alapján tudjuk leghívebben dokumentálni, ezért a történészként kötelességünk, hogy ezeket az áldozatokat megszólítsuk, amíg még megszólaltathatók.

AJÁNLOTT IRODALOM

SZEBENI Ilona: *“Merre van a Magyar Hazám”*. Kényszermunkán a Szovjetunióban 1944–1949. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1992

VÁRDY Béla–VÁRDY HUSZÁR Ágnes: *Magyarok Gulag rabszolgatáboraiiban*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2007

GULÁGKUTATÓK

NEMZETKÖZI TÁRSASÁGA

NEMZETKÖZI KONFERENCIÁJA

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MAB SZÉKHÁZ, MISKOLC, ERZSÉBET TÉR 1.

2012. ÁPRILIS 11. SZERDA 9.00-18.00

Fővédnökök:
Holczinger Ferenc SJ Igazgató Úr - Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium és Kollégium, Miskolc
Molnár Péter Elnök Úr - Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzatának Képviselője az Oktatási, Kulturális, Turisztikai, Ifjúsági és Sport Bizottság elnöke

- ◆ 2012. április 11. Délelőtti szekció
9.00–10.00 Regisztráció.
10.00–10.40 Megnyitó, köszöntések.
10.40–11.00 Várdy Béla: A Gulág megszületése, kifejlődése és mibenléte.
11.00–11.20 Vladimir Rott: Ne felejtsünk! Visszaemlékezés a Gulágra.
11.20–11.40 Bognár Zalán: Sztálin 1944. december 16-ikai határozatának végrehajtása a Kárpát-medencében.
11.40–12.00 Tatjana Guszarova: Egy család utazása Gulag-országban az 1940-es évek végén és az 50-es években.
12.00–12.20 Barabás László: Gulág és málenkij robot.
12.20–12.40 Stark Tamás: Magyar civilek elhurcolása a Szovjetunióba, különös tekintettel a budapesti deportálásokra.
12.40–13.00 Várdy Huszár Ágnes: A Gulágról hazajötték visszaemlékezései, mint történelmi források
13.00–13.30 Vita, hozzászólások

- ◆ 2012. április 11. Délutáni szekció
15.00–15.20 Molnár D. Erzsébet: Kárpátaljai magyarok a donbátszi munkaszolgálaton
15.20–15.40 Murádin János Kristóf: Málenkij robot – Kolozsváriak szovjet fogságban (1944–1948)
15.40–16.00: Máthé Áron: A szovjet fogság képe a kommunista diktatúra idején
16.00–16.20 Kunt Gergely: „A kommunisták azért nehezteltek rám, mert Hitler idején nemzeti szocialistának vallottam magam” – avagy egy világhírű és mozgatórugói
16.20–16.40 Simon Gábor: Nyíregyháza és a Gulág
16.40–17.00 Majorszki András: Ondiak (Zemplén m.) kényszermunkán a Szovjetunióban (1945–1947)
17.00–17.20 A Gulág-szeminárium legjobb dolgozata
17.20–18.00 Vita, hozzászólások, a konferencia zárása